

BÜRKÜT

Türk Dünyası Dergisi

BÜRKÜT

Journal of Turkish World

www.burkutdergisi.com

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 24.06.2025

Makale Kabul Tarihi: 27.08.2025

Söylemez, O., Ateş, Ö. F., Kabilov, A. (2025). Kazak şiirinde İslam'ın dirilişi: Abiş Kekilbayev örneği. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 4(2), 127-145. <http://dx.doi.org/10.56210/burkut74>

KAZAK ŞİİRİNDE İSLAM'IN DİRİLİŞİ: ABİŞ KEKİLBAYEV ÖRNEĞİ*

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

Kastamonu Üniversitesi soylemezo@yahoo.com ORCID

Doç. Dr. Ömer Faruk ATEŞ

Kastamonu Üniversitesi ofates@kastamonu.edu.tr ORCID

Prof. Dr. Adilet KABILOV

Yessenov Üniversitesi adlet_kabylov@mail.ru ORCID

Öz

Şiir, insanlığın en eski dönemlerden beri dinî duygu ve düşünceleri ifade etmenin estetik bir yoludur. Kazakistan gibi işgale ve din karşıtı politikalara maruz kalan coğrafyalarda inanç ve maneviyat vasıtasıyla toplumsal tahribatı onarma ihtiyacı şairleri de etkilemiş ve din, bireysel bir inanç ve mistik bir deneyim olmanın ötesine geçerek sosyal bir fenomen olarak şiire konu olmuştur. Stalin'in ölümünden sonraki nispi yumuşama ortamında yazı hayatına başlayan Kazak şair Abiş Kekilbayev, İslam inancını şiirlerine yansıtmıştır. Bu çalışmanın amacı Abiş Kekilbayev'in şiirlerinde İslam inancının ne şekilde yer aldığını incelemek ve şairin poetikasını Kazakistan'da yaşanan sosyokültürel dönüşümün dine etkisiyle ilişkilendirerek ortaya koymaktır. Makale, Abiş'in Sovyet döneminde ve bağımsızlık döneminde yazdığı dinî içerikli şiirleri kapsamaktadır. Bağımsızlık dönemindeki sosyokültürel dönüşümün dinî edebiyatla karşılıklı etkileşimi Abiş Kekilbayev örneği üzerinden ele alınarak şairin dua, tövbe, kanaat, sabır ve kulluk gibi kavramları kullanarak nasıl bir toplum tasavvur ettiği ortaya konulmuştur. Abiş'in şiirlerini İslam etkisindeki Türk edebiyatları içinde bir geleneğe oturtma çabası neticesinde şairin klasik edebiyatın belagat gücünden beslenen mistik bir edebiyattan çok, halka öğretilmesi gereken dinî değerleri aktarmayı amaçlayan ve hikmet geleneğinin devamı olarak kabul edilebilecek didaktik mahiyetli tekke edebiyatına yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Abiş Kekilbayev, İslam, şiir, Kazak edebiyatı.

* Bu makale Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yüksek Öğrenim Bakanlığı, Bilim Komitesi tarafından finanse edilmektedir (Burs No. AP19678872).

RESURRECTION OF ISLAM IN KAZAKH POETRY: THE CASE OF ABISH KEKILBAYEV

Abstract

Poetry, a literary genre based on imagery and emotion, has been an aesthetic way of expressing religious feelings and thoughts since the earliest times of humanity. In geographies exposed to occupation and anti-religious policies, such as Kazakhstan, the need to repair social damage with faith and spirituality has also affected poets, and religion has been reflected in poetry as a social phenomenon. Kazakh poet Abish Kekilbayev, who began his writing career in the relatively softening environment after Stalin's death, has reflected his Islamic faith in his poems. This study examines the reflection of Islamic faith in Abish Kekilbayev's poems and the poet's poetics in the context of the impact of the socio-cultural transformation experienced in Kazakhstan on religion. The article covers the poet's religious poems written during the Soviet period and the period of independence. The interaction of the socio-cultural transformation during the independence period with religious literature is examined through the example of Abish Kekilbayev, and the kind of society the poet envisions using concepts such as prayer, repentance, contentment, patience, and servitude is revealed. As a result of the effort to place Abish's poems in a tradition within the literature of Turkish peoples with religious content, it has been concluded that the poet is closer to a didactic lodge literature that aims to convey religious values that should be taught to the public and can be considered as the continuation of the tradition of wisdom, rather than a mystical literature that feeds on the eloquence of classical literature.

Keywords: Abish Kekilbayev, Islam, poetry, Kazakh literature.

Ö. Giriş

Edebiyat eleştirisinin temel konularından birisi de dinin ve geleneğin modern metinlerde yeniden üretilmesi ya da çağdaş bir anlayışla yorumlanması meselesidir. 20. yüzyıldaki çift kutuplu dünya düzenine bağlı oluşan entelektüel ortamda sanatçılar tarafından din ve geleneğe karşı farklı bakış açıları geliştirilmiştir. İdeolojik zemini Marksist-Leninist dünya görüşüne dayanan Sovyetler Birliği, bütün politikalarını din ve gelenek karşıtlığı üzerine kurmayı materyalizmin gereği olarak benimsemiş, buna bağlı olarak da Sovyetler Birliği çatısı altında yaşayan halkların edebiyatlarında din ve gelenek sadece olumsuz yönleriyle yer alabilmiştir. Sovyet hâkimiyetindeki Türk halklarının kolektif bellekleri asırlardan beri İslam kültürüyle şekillenmiş olsa da Ekim Devrimi'nden sonra hâkim olan Sovyet kültür ve edebiyat politikaları ile bu millî hafıza tahrip edilmiştir.¹ 1960'lı yıllardan itibaren başlayan kısmi yumuşamayla edebiyat üzerindeki ideolojik baskı azalınca yazar ve şairler daha özgür yazma imkânı bulmuştur. Sovyet baskısının azaldığı dönemden itibaren İslami unsurlar Türk halklarının edebiyatlarında yavaş yavaş görülmeye başlamış, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yaşanan büyük kırılma neticesinde geleneğin ve dinin yeniden diriltildiği modern metinler yaygınlaşmıştır.

¹ İslam'ı veya herhangi bir dini, kısacası insanoğlunun "inanç ihtiyacını" zayıflatan önemli etkenlerden birinin de "modernleşme" olduğunu belirtmek gerekir. Mesela Fırat Ender Koçyiğit, modern insanın kendisine ve değerlerine yabancılaşmasını ele alan T.S. Eliot'ın "Kof adamları" ve Cansever'in "Kül adamları" şiirlerini karşılaştırdığı "Kof adamlardan Kül adamlara..." başlıklı yazısında çok yerinde olarak "... Modernizmin insan üzerindeki etkilerini gösteren bu iki şiir, bireyin toplumsal ve manevi çöküşünü yansıtır" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıntı için bk. Koçyiğit, F. E. (2024). Kof adamlardan kül adamlara: T. S. Eliot ve Edip Cansever'in iki şiirinde modern insanın düşüşü. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 5(3), 282-292.

Bölgenin kendine özgü tarihî ve politik koşulları nedeniyle post-Sovyet ülkeleri içindeki Müslüman Türk halklarının edebiyatlarında din ve geleneğin yer alma biçimi edebiyat eleştirisi açısından önemli bir sorunsaldır. Kazakistan, tarihi, inancı, sosyal yapısı ve edebiyatı itibarıyla bu sorunsalın ele alınması için uygun bir coğrafyadır. Müslüman oluşu, halk kültürünün etkisinde şekillenmiş bir İslam yorumunu benimsemesi, resmî ideolojisi gereği ateizmi savunan Sovyetler Birliği'ne uzun süre bağlı kalması gibi kendi özgü koşulları Kazakistan'da din olgusunun araştırılmasını gerekli kılar. Buna bağlı olarak dinin Kazak edebiyatına nasıl yansıdığının da ortaya konması önem kazanır. Böyle geniş çaplı bir araştırma için de gelenekten beslenme eğilimine öncülük eden ve şiirlerinde İslam inancına yer veren şairlerin poetikasının incelenmesi gerekir. Abiş Kekilbayev hem Sovyet döneminde hem de bağımsız Kazakistan döneminde şiir yazmış bir isimdir. Daha çok romancı yönüyle ön plana çıkan Kekilbayev'in nesir türündeki eserleri üzerine çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış fakat sanatçının şairlik yönü geri planda kalmıştır. Şairin millî ve manevi değerlere bağlılığı göz önünde bulundurularak şiirlerinin incelenmesi hem şairin poetikasının ortaya konması hem de çağdaş Kazak şiirine dinin yansıma biçiminin aydınlatılması bakımından önemlidir. Bu çalışmada Abiş Kekilbayev'in şiirleri, bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte Kazakistan'da yeniden dirilen İslam inancının yansıma alanı olarak incelenecektir.

Literatüre bakıldığında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Türk Cumhuriyetlerinde İslam inancının nasıl bir yer edindiğine dair çalışmaların yapıldığı görülür. Sosyologlar, Müslümanlığın toplumsal tezahürüne yönelik araştırmalar yaparken siyaset bilimciler ise İslam inancının siyasal etkisi ve İslami hareketlere karşı uygulanan politikalar gibi konuları incelemişlerdir. Fakat Sovyet baskısı bittikten sonra İslam inancının edebiyata nasıl yansıdığı ele alınmamıştır. Bölgenin önemli ülkelerinden olan Kazakistan'da yeniden dirilen Müslümanlığın toplumsal ve kültürel hayatta edindiği yerin edebiyata nasıl yansıdığı da incelenmemiştir.

Bu çalışmada şiirleri İslami unsurlar açısından incelenecek olan Abiş Kekilbayev üzerine Kazakistan'da makale, bildiri, tez ve kitap düzeyinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. J. Düysenbaeva (2007), Kekilbayev'in eserlerinde tarih konusunu, J. İbragimova (2004) folklor unsurlarının eserlere yansıma biçimini, M. K. Abdrayev (2013) yazarın monografisini bilimsel kitaplarda ele almıştır. Ayrıca 2009, 2016 ve 2017 yıllarında Kekilbayev için düzenlenen toplantı bildirileri de kitaplaştırılmıştır. 1995'te S. Gubaydullin, Abiş Kekilbayev'in nesir dili üzerine tez çalışması yapmış, 2005'te A. Mevlenov Çağdaş Kazak nesrindeki mitolojik unsurları Abiş'in eserleri üzerinden inceleyen bir tez hazırlamıştır. 2009'da J. A. Düysenbayeva'nın Abiş Kekilbayev'in eserlerindeki tarihî şahsiyetler hakkındaki doktora tezi ve 2010'da M. Abdrayev'in Abiş'in gazeteciliği üzerine hazırladığı tezi, yazar hakkında Kazakistan'da yapılan önemli akademik çalışmalardır. Almatı'da 2018 yılında üç ciltlik *Abiş Kekilbayev Ansiklopedisi* yayımlanmıştır. 2019'da Savıtbek Abdrahmanov, *Abız Abiş (Bilge Abiş)* adıyla yayımladığı kitabında sanatçının edebî dünyasını, dil ve tarih anlayışını ayrıntılı şekilde ele almıştır. Fakat bu çalışmaların hiçbirinde Abiş Kekilbayev'in poetikası İslami unsurlarla ilişkilendirilerek ele alınmamıştır.

Türkiye'de Abiş Kekilbayev üzerine tez düzeyinde yapılan çalışmalar daha sınırlıdır. 2014'te Duygu Akkoca, yazarın *Urker (Ülker)* romanını zarf-fiiller açısından incelemiş, 2016'da Hatice Özge Bilir Kocatürk, yazarın hayatı, edebî kişiliği ve seçilmiş hikâyelerini incelemiş, 2021'de Rukiye Yılmaz seçilmiş hikâyeleri çevirerek incelemiş, 2023'te Serdar Özdemir yazarın *Dala Balladaları* adlı eserindeki isim cümlelerini incelemiştir.

2010'da Damira İbragim tarafından yayımlanan kapsamlı makalede Abiş Kekilbayev'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. 2021'de Orhan Söylemez ve Ömer Faruk Ateş tarafından Abiş'in "Küy" hikâyesini çözümleyen makalesi yayımlanmış, yine bu isimler tarafından Abiş'in "Küy" hikâyesi Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* romanıyla mankurtluk açısından mukayeseli olarak incelenmiştir. Türkiye'de Abiş'in şiir anlayışıyla ilgili kitap düzeyinde yapılan tek çalışma, Orhan Söylemez'in editörlüğünde hazırlanan *Kazakistan'ın Yüzakı: Abiş Kekilbayev* adlı eserdir. Bu kitapta Abiş'in seçilmiş şiirleri Türkçeye çevrilerek çözümlenmiştir. Fakat Abiş'in poetikasını İslami unsurlar açısından inceleyen ve Kazakistan'ın 1991'den sonra yaşadığı siyasi ve sosyokültürel dönüşümün dine etkisiyle ilişkilendiren bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmaktır.

1. Şiir ve Din İlişkisi

Şiirin din ve gelenekle ilişkisi hem şiir estetiği hem de bazı eleştirmenlerce şiirin taşınması gerektiğine inanılan sosyal görev açısından tartışma konusudur. Bu ilişki değerlendirilirken genelde şiirin insanlığın ilkel dönemlerinden itibaren dinle ve mistik deneyimle nasıl bir bağlantısı olduğu açıklanır ya da doğrudan modern insanın dinle ilişkisi ile çağdaş şiir estetiği arasında ilişki kurulmaya çalışılır. Semavi dinlerin etkisiyle şekillenen Orta Çağ'da sanatın ve şiirin dinle iç içe olması tabii bir durum olduğundan meselenin tartışmaya açılması modernizmin din ve gelenek karşısındaki söylem biçiminin yarattığı entelektüel ortamının etkisiyle başlamıştır.

Şiir ve dinin ilişkisi, antropoloji, teoloji ve edebiyat teorisi gibi farklı alanları ilgilendiren bir konudur ve edebiyat bilimciler genellikle disiplinler arası bir yaklaşımla meseleyi ele alır. Bu konuda ortaya çıkan ilk problem, şiirin epistemolojik değeriyle ilgilidir. Bu noktada "Şiir, mahiyeti itibarıyla ilahi bir söz müdür?" sorusu önem kazanır. Zira şiir, insanın aşkın bir deneyiminin tezahürü olarak görülür ve ilhamın kaynağının Tanrısal olduğu kabul edilir. İnsanlığın en ilkel dönemlerinden beri yapılan ayinlerde hep şiir vardır. Burada amaç sanat yapmak değil, ritüeli gerçekleştirerek ayini tamamlamaktır. Batılı araştırmacılara göre şiir şeklinde teşekkül eden destanlardaki dinî unsurlar ve İncil'deki ayin ilahileri, şiirin dinî işlevini daha sonra da devam ettirdiğini gösteren örneklerdir (Barth, 2003, s. 224-227). İslam dünyasında da klasik edebiyat İslam inancından beslenmiş, mutasavvıf sanatçılar ise mistik deneyimlerini, Tanrı, âlem ve mevcudat hakkındaki görüşlerini şiir vasıtasıyla dile getirmişlerdir.

İnsanın bir dine inanmasında sadece akli deliller etkili olmaz. Duygular ve psikolojik süreçler de inancı etkiler. Bu nedenle bir dinin dayandığı teorik zemini, değerleri ve ibadetleri sadece akılcı yaklaşımlarla ortaya koymak zordur. Duygusal ve psikolojik süreçleri ifade etme noktasında nesir zaman zaman yetersiz kalabilir. Çok sayıda edebiyat eleştirmeni, akli düşüncenin daha çok nesirle, duyguların ise şiirle ortaya konduğunu savunur. Çünkü şiir, usa değil imgeleme dayanır. Dinin yalnızca akli süreçlerle açıklanamayacak bir olgu olması, onun duygusal boyutunun şiirle ifade edilmeye daha elverişli olduğu düşüncesine bizi götürebilir. Yani epistemolojik olarak şairane sözün tabiatı ilahi ilhama dayanmakta, dinin ritüel boyutunda kolay akılda tutulabilmesi nedeniyle şiir formundaki anlatılar kullanılmakta ve şiir mahiyeti itibarıyla dinin duygusal ve psikolojik yönünü ortaya koymaya en elverişli tür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dinî şiirin kendi tabiatı itibarıyla taşıdığı ortak özellikler vardır. Dinî konulu şiirlerde öncelikle her şeyin yaratıcısı olan bir Tanrı ve Tanrı'nın nitelikleri yer alır. Yeri geldiğinde sonsuz kudret sahibi olan Tanrı'nın isim ve sıfatlarıyla ilgili ayrıntılara girilebilir.

Bu tip şiirlerde Tanrı'yı övmek ve ona yalvarıp yakarmak da sıkça karşılaşılan bir tutumdur. Mitolojik olaylara gönderme yapılabilir, dinî imge ve sembollere yer verilebilir (Santayana, 2023).²

Bu noktada din ve şiir arasındaki ilişkiyi, dinin şiire yansıma biçimine göre farklı açılardan ele almak gerekir. Bunlardan birincisi şairin bireysel inancının ve mistik deneyiminin heyecan ve duygularla birleşerek şiirsel ifadeye dönüşmesidir. Sufilerin şiirlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Fakat din, bireysel bir deneyim olarak ele alınırken bazen şairin inanç karşısında aldığı pozisyona göre metafizik kaygılar da işin içine dâhil olabilir. Böylece din temalı şiirler, felsefi bir boyut da kazanabilir. Dinî şiirler sadece bireysel deneyimlerin lirik-mistik ifadesinden ibaret değildir. Zira dinin toplumsal yansımaları da vardır. Dinî inanç, bireyi ilgilendiren psikolojik bir olgu gibi görünse de dinî tecrübe başkalarıyla paylaşarak toplumsallaştığından sosyal bir hadise hâline gelir (Ünal, 2010, s. 355). Böylece din, bireylerin iman ettikleri inançlar bütünü olmanın ötesine geçerek akidesi, hukuku ve ritüelleriyle kurumsallaşır. Bunun sonucunda da aynı inanca sahip bir toplum içerisinde kültür ve geleneklerle birleşerek toplumsal bir fenomen hâline gelir. Bu nedenle inancın ferdî boyutunu ihmal etmemekle birlikte din ve şiir ilişkisini, dinin sosyal bir olgu olarak ele alındığı toplumsal bir düzeyde de incelemek gerekir. Neticede bir milletin geleneğiyle harmanlanan dinî yaşantı, kültürel bir unsur olarak sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olur.

1.1. Türk Dünyasında Şiir ve Din

İslam âleminde ve Türk dünyasında şiir ve din ilişkisi, geleneksel dönemde İslam estetiği çerçevesinde ele alınmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren başlayan modernleşme süreçleri, söz konusu coğrafyada dindarlık ve sekülerliği iki ayrı kutup olarak aydın ve sanatçıların gündemine getirmiştir. Sanatçı ve eleştirmenler, genellikle din, gelenek ve modernizm karşısındaki fikrî duruşlarına bağlı olarak görüşlerini dile getirdiklerinden din ile şiir arasındaki ilişki ve dinî içerikli şiirin poetik imkânları, çoğunlukla salt estetik bir değerlendirme olmaktan çıkarak siyaset-ideoloji-sosyoloji eksenine gönderme yapan “aşkın” bir eleştirinin konusu olmuştur. Sovyetler Birliği gibi edebiyatı ideolojik olarak sıkı denetime tabi tutan totaliter rejimlerde dinin şiir ve edebiyatla ilişkilendirilmesi de tamamen siyasi ölçütlere göredir. İslam coğrafyasında dinin manevi bir arınma alanı olarak gören ve salt Aydınlanmacı modernizmin söylemleri üzerine bir medeniyet inşa edilemeyeceğini düşünen şairler, tamamıyla maddiyata dayalı olduğunu düşündükleri Batı medeniyetine karşı duruşlarını estetik düzlemde gerçekleştirebilmek için çoğunlukla gelenekten yararlanmış ve şiirde yeni söylem biçimlerinin imkânlarını aramıştır. Bu yaklaşım biçimi, Türk dünyasında da bazı şairler tarafından benimsenmiştir.

Orta Asya Türkleri, İslam dünyasının bir parçası olmakla birlikte XX. yüzyılı Sovyet hâkimiyetinde geçirdiklerinden bu coğrafyadaki Türk edebiyatlarında ve şiir özelinde dinin yerini değerlendirirken yalnızca İslam estetiğinin ve Müslüman toplumunun sosyopolitik etkisinden söz etmek yeterli değildir. Zira Kazakistan gibi diğer Türk boylarına göre İslam'ı nispeten geç kabul eden Türk topluluklarında sözlü halk edebiyatına eski Türk inançları ve yerli kültürün etkisinde şekillenen bir Müslümanlık yansımasıdır. Daha sonra bu yapı katı ideolojik sınırları olan Sovyet modernleşmesiyle karşılaşınca sosyal hayat ve kültürle birlikte şiirin dinle ilişkisi de değişmiştir.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Santayana Edition, “The Works of George Santayana”. 30 Ekim 2023. www.iupui.edu/~santedit/sant/

Bu nedenle XIX. yüzyıldan itibaren modern dünya karşısında mağlup konumda olan İslam dünyasının bir parçası olan Türk dünyasını dinî edebiyat açısından değerlendirirken hem genel anlamda modernleşme süreçlerinin yaşattığı kriz ve çatışmaları hem de Sovyet modernleşmesinin kendine özgü koşullarını göz önüne almak gerekir.

Sosyal hayata yansıyan din, halkın yaşadığı dindir ve gerek inançları gerekse ibadetleri itibarıyla teolojik açıdan eleştiriye açıktır. Fakat epistemolojik açıdan dinin temel kaynaklarına aykırı olan uygulamalar dahi halkın dinî yaşantısında kültürel olarak varlığını sürdürebilir. Bu noktada millî kimlik açısından önemli olan halkın inanç ve ritüellerinin millî kültürün bir parçası hâline gelmesidir. Halkın yaşantısını ve kültürünü yansıtan halk şiiri, söz konusu din olduğunda da kutsal kitaptaki dinin değil, halkın yaşattığı dinî yaşantının sözcüsü olur. Halk edebiyatının imkânlarından yararlanan ve geleneği yeniden üretme kaygısı taşıyan modern şairler için de benzer bir durum söz konusudur. Bu nedenle bu tip şairleri değerlendirirken öncelikle onların yaşadığı toplumun sosyokültürel yapısının inançları nasıl şekillendirdiğini bilmek gerekir.

1.2. Kazak Toplumu, İslam ve Şiir

Kazak halkı, Kıpçak kökenli boyların oluşturduğu bir Türk topluluğudur. Kazaklar, XIV. ve XV. yüzyıllarda hayvancılık ve ticaret faaliyetlerini geliştirmiş ve siyasi bağımsızlık kazanmıştır. Kazak halkının bir siyasi yapı etrafında birleşmesinde bu sosyoekonomik gelişmenin önemli rolü vardır (Kudaibergenov, 2019, s. 13). İlk birleşik Kazak Hanlığı XVI. yüzyılda Kasım Han tarafından kurulmuştur. Kazakların İslamiyet ile tanışmasının başlangıcını bütün Türk boylarının Müslüman olmaya başladığı IX ve X. yüzyıllara kadar götürmek mümkündür (Abdeshov, 2015, s. 13). XIV. yüzyıla gelindiğinde ise Kazakların neredeyse tamamı İslam'ı kabul etmiştir. Bununla birlikte İslam inancı Kazaklar arasında XVIII. ve XIX. yüzyıla kadar fazla etkili olmamış, Kazakların eski inançlarıyla harmanlanmış örf ve geleneklerine dayalı kültürel unsurlar İslam inancına baskın gelmiştir (Hitchins, 2022, s. 132). Bu dönemde Kazak bozkırının İslam'la ilişkisini Orta Asya kültürünün Kazakların konargöçer yaşantısına yansımaları üzerinden değerlendirmek gerekir. Orta Asya coğrafyası, İslam dünyasının önemli bir parçasıdır. Bu nedenle Kazaklar arasında İslamiyet'in çok güçlü olmadığı dönemlerde bile Müslüman Orta Asya kültürünün etkisiyle Kazaklar, İslami unsurları kültürlerine dâhil etmişlerdir. Harezm bölgesindeki ve Sir Derya vadisindeki Orta Asya'nın yerleşik halkları arasında İslami kültür oldukça güçlüdür. Kazak bozkırının kültürel açıdan inşa edilmesinde de söz konusu yerleşik grupların önemli bir etkisi olduğundan Kazaklar İslami unsurlarla hep temas hâlinindedir ve Seyhun vadisinde Kazak dinî merkezleri kurulmuştur. Özellikle Ahmed Yesevi, Kazak kültürü ve İslam inancının sentezlenmesi açısından çok önemli bir şahsiyettir. Bu yapı içerisinde İslam inancına ait bilgiler sözlü gelenekle nesilden nesle aktarılır. Yönetimde örfî hukuk dinî hukuka göre daha baskındır. XVIII. yüzyıldan itibaren Kazak bozkırında Tatarların etkisiyle İslam inancının etkisi artar. Ticaret yapmak için bölgeye gelen Tatarlar, Orenburg, Ufa ve Kazan'daki matbaalarda ucuza bastıkları dinî kitapları da beraberinde getirirler. Bu süreçte Tatar tüccarların din eğitimi ve ticareti bir arada yürüttükleri görülür. Çarlık Rusya'sının din eğitimi zararlı bulması nedeniyle Tatarların kendilerini gezici tüccar olarak tanıtarak Kazak bozkırında hareket ettikleri bilinmektedir (Kılhoğlu, 2021, s. 115-125).

Kazakistan'da XVIII. yüzyılda ilk örnekleri verilen ve XIX. yüzyılda yaygınlaşan göçebe okulları, İslam'ın yayılmasında etkili olmuştur. Volga-Ural bölgesinde eğitim alıp gelen âlimlerin sayısının artmasıyla birlikte Kazakistan'da din eğitimi yaygınlaşmıştır. Çarlık Rusya'sı din eğitimi kendi kontrolüne alarak Kazakların entegrasyonunu sağlamak istemiştir.

Fakat bir süre sonra Çar rejiminin kontrolünden çıkan Müslümanlaşma süreci, İslam'ın Kazakistan için toplumsal hayatı ve kolektif hafızayı şekillendiren bir kimlik unsuru hâline gelmesini sağlamıştır (Kılıçoğlu, 2021, s. 129-130).

XV. yüzyıldan bu yana genel görüntüsünü verdiğimiz bu süreçte İslam inancı edebiyata da etki etmiştir. Orta Asya Türklerinin ortak bir yazı dili etrafında oluşturdukları klasik edebiyatları olan Çağatay edebiyatı, tıpkı Azerbaycan ve Anadolu'da teşekkül eden klasik edebiyat gibi İslam estetiği tesiri altındadır. Ayrıca Kazakların çok zengin bir sözlü halk şiiri geleneği vardır ve bu gelenek İslam öncesi Türk inançları, İslam inancı ve Kazakların millî kültürlerinin bir sentezi olarak varlığını devam ettirir. Özellikle Ahmed Yesevi, dinî-tasavvufî görüşlerini Türk boylarının millî kültürüyle sentezler ve halk şiirinin imkânlarını kullanarak yeni bir şiir inşa eder. Yesevi'nin hikmet adı verilen şiirleri, dinî şiir yazmada bir gelenek hâlini alır ve kendisinden sonra gelen şairler tarafından da devam ettirilir. Modern döneme gelinceye kadarki süreçte “halk İslam”ı, halk şiiri ve hikmet geleneği etrafında estetik ifadesini bulur.

XIX. yüzyılda Rus işgali gerçekleşince Kazakistan'da sadece siyasi açıdan değil, toplumsal ve kültürel açıdan da büyük bir değişim başlar. Atlı-göçebe kültürün hâkim olduğu Kazak bozkırında yerleşik hayata geçişin ilk adımları atılır ve şairler Rus modernleşmesi ile tanışır. Buna bağlı olarak da şiirdeki yenilik hamlesini Abay Kunanbayev başlatır. Abay, medresede klasik anlamda İslami bir eğitim almış olsa da daha sonra Rusça öğrenir ve Rus edebiyatı üzerinden modern edebiyatı tanır. Bu süreçte Abay, klasik Şark şiir anlayışının Orta Asya'daki yansıması olan Çağatay edebiyatının poetik sınırlarının dışına çıkarak modern şiirin temellerini atar. Fakat Türk dünyasındaki bazı reformist sanatçıların yaptığı gibi İslam'a cephe almaz. Dinin doğru yorumlanarak modern dünyanın değerleriyle sentezlenmesi gerektiğini düşünür. Bu nedenle yazılı Kazak edebiyatının kurucusu sayılan Abay'ın şiirlerinde Allah inancı ve İslami değerler önemli bir yer tutar (Söylemez vd., 2023, s. 69-70). Şairin “Alla'nın özi de ras sözi de ras” (Allah'ın kendisi de gerçek sözü de gerçek) adlı şiiri, yazılı Kazak edebiyatında din konulu ünlü bir şiirdir. Şiirde Abay, Allah'ın bütün âlemi aşktan yarattığını, insanın da herkese muhabbet duyması gerektiğini belirterek Ahmed Yesevi'den bu yana gelen Tanrı, kâinat ve insan görüşünü sürdürür.

Şakerim Kudayberdiuli ve Meşhur Cusip Köpeyuli gibi şairler de XIX. yüzyılın din konulu şiirler yazan sanatçılarındandır. Şakerim'in “İmanım”, Meşhur Cusip'in “Muhammedke paygambalık kelgeni” (Hz. Muhammed'e peygamberliğin gelişi), “Paygambardın songı tilegi” (Peygamber'in son dileği), “Paygambardın ösiyeti” (Peygamber'in vasiyeti), Turmagambet İztilevuli'nin “Muhammed Paygambar turalı hikaya” (Muhammed Peygamber hakkında hikâye) gibi şiirleri vardır. Bu eserlere bakıldığında Allah'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman konusunun ön plana çıktığı görülür.

XX. yüzyılın başında bütün Türk dünyasında hızlanan modernleşme hareketleri İslamcılık ve milliyetçilik ideolojileri üzerinden yürütülmüştür. Türk boylarının birbirleriyle etkileşimlerinin arttığı bu dönemde İslam'ın hurafelerden arındırılarak çağın şartlarına göre yeniden yorumlanması düşüncesi Kazakistan'da da kabul görmüştür. Alaş Orda hareketi için İslam inancı da millî kimliğin bir parçasıdır. Buna bağlı oluşan Alaş edebiyatında da dinin önemli bir yeri vardır. Alaş edebiyatının önemli şairlerinden Mağcan Cumabayuli'nin “Paygambar” ve “Orazada” (Oruç ayında) başlıklı şiirleri dikkat çekicidir. “Orazada” şiiri, Ramazan atmosferini yansıtmaları bakımından önemlidir.

“Paygambar” şiirinde Mağcan, zor bir dönemden geçen Kazak toplumunun Cahiliye dönemi Arap toplumunda olduğu gibi bir kurtarıcı beklediğini Hz. Muhammed'in aydınlatıcı yönüyle Kazaklara yol göstereceğini savunur (Okçu vd., 2019, s. 475-476). Alaş hareketinin en güçlü şairi olan Mağcan'ın İslam karşıtı politikalara maruz kalmış bir coğrafyada dini değerleri savunma adına şiir vasıtasıyla direnişe geçmesi, bu coğrafyada şiirin dinle güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu gösterir.

Orta Asya'da Bolşeviklerin idareyi ele geçirmesinden sonra felsefi arka planı Marksist-Leninist dünya görüşüne bağlı sosyalist ideoloji esas alınarak Sovyet hâkimiyetindeki topraklarda İslam karşıtı propaganda başlamıştır. Din ve dindarlar üzerinde devlet eliyle baskı kurulmaya başlanması, ibadethanelerin kapatılması ve ateizm propagandasının ilkokullardan itibaren yaygınlaştırılması, İslam'ın toplumsal hayattaki görünürlüğü azaltmış ve millî kimliğin bir bileşeni olmaktan uzaklaşmasına neden olmuştur. Sovyet ideolojisi tarafından şekillendirilen Kazak folkloru araştırmalarında, Kazak halk edebiyatı “halka ait” ve “halka ters” olarak ikiye ayrılmış ve halka ters kabul edilen edebiyat sansürlenmiştir (Şengün, 2022, s. 71). Sovyet dönemi Kazak edebiyatında Beyimbet Maylin, Muhtar Avezov, İlyas Jansigürov gibi isimler eserlerinde dine karşı olumsuz bir yaklaşım sergilemiştir (Şengün, 2022, s. 147). Benzer bir yaklaşımı Kazak şiirinde Baybek Bulkışev göstermiştir. Balkışev'in “Kadir tün” (Kadir Gecesi) şiirinde halkın Kadir gecesiyle ilgili inanışlarıyla alay etmiş ve yeni rejimin kurulmasıyla dinin neden olduğu karanlığın ortadan kalktığını savunmuştur.

2. Abiş Kekilbayev ve Şiirde Dirilen İslam

Buraya kadar Kazakistan'da İslam inancının tarihsel süreçteki genel görünümü ortaya konmuş ve dinin Kazak edebiyatıyla olan ilişkisine değinilmiştir. Bu bölümde Abiş Kekilbayev'in edebî kişiliği hakkında bilgi verildikten sonra İslami konulardaki şiirleri ele alınacaktır.

2.1. Abiş Kekilbayev'in Şairliği ve Edebî Kişiliği

1939'da Kazakistan'ın Mangıstav şehrinde doğan Abiş Kekilbayev, 1960'lı yıllarda edebiyat dünyasına adım atar. Bu dönem aynı zamanda Stalin sonrasında siyasi baskının nispeten hafiflediği, sosyalist realizmin katı sınırlarında göreceli bir yumuşamanın yaşandığı bir zaman dilimidir. Abiş Kekilbayev, yazı hayatına şiirle başlamıştır. Şairin ilk şiir kitabı olan *Altın Şuvak* (*Altın Işık*) 1962'de yayımlanır. Bu kitabında Abiş, kendi şiir anlayışına dair açıklamalar yapar. Ona göre şiirde estetik ve derinlik bir arada olmalıdır. Yani şiir mısralarıyla ifade edilen sözün hem güzel olması hem de mana itibarıyla derinliğe sahip olması gerekir. Bu ilk şiir kitabının en dikkat çekici yönlerinden birisi Abiş'in şiiri bir sorgulama vasıtası olarak kullanmasıdır. Şair, hayatın anlamını, insanın hangi amaçla yaratıldığını ve nasıl bir mahiyete sahip olduğunu sorgular. Ayrıca II. Dünya Savaşı yıllarına rast gelen çocukluk yılları anılarını ve savaşın acılarını da şiirlerinde anlatır (İbragim, 2010, s. 1121-1145).

Abiş Kekilbayev, ilk şiir kitabı *Altın Şuvak*'ı yayımladıktan sonra 1999 yılına kadar şiir kitabı çıkarmaz. Aradaki süreçte roman ve hikâyeler yazan Abiş, nesir türünde çok başarılı olur. İlk başlarda sömürüye karşı mücadele eden romantik devrimcilere yer veren yazar kısa süre sonra sosyalist realizmin kalıplarından çıkmaya, sözlü kültür ve mitolojiden de yararlanarak felsefi derinliği olan eserler yazmaya başlar (Kocatürk, 2016, s. 15-16). 1970'li ve 1980'li yıllar, Abiş'in halk kültürü ve efsanelerden hareketle destansı ve lirik bir nesir inşa etmesine sahne olur (Orda, 2019, s. 58). Yazar, insan psikolojisine de önem vererek insan gerçekliğini çok yönlü ortaya koymaya çalışır (Pirâli, 2019, s. 61).

1999 yılına gelindiğinde *Dünye Ğapıl (Gafil Dünya)* adlı şiir kitabını yayımlayan Abiş, tekrar şairliğe dönüş yapmış olur. Şair, uzun yıllar sonra şiire dönmesini “bir defa hırsızlık yapan kişinin hırsızlığa meyilli olması gibi bir kere şiir söyleyenin de tekrar şiir söylemeye meyyal olduğu” şeklinde açıklar. *Dünye Ğapıl*, üç bölümden oluşur. “Köne dapterden” (Eski Defterden) ismini taşıyan ilk bölümde şairin 1959-1969 yılları arasında yazdığı şiirler yer alır. “Jaña dapterden” (Yeni Defterden) başlıklı ikinci bölümde 1980-1999 arasında yazdığı şiirler vardır. Kitabın üçüncü bölümünü “Avdarma öleñder” (Tercüme şiirler) oluşturur. Kitabın birinci bölümünde yer alan şiirlerinde daha çok aşk, gençlik, vatan sevgisi gibi konularda yazılmış şiirler yer alırken ikinci bölümde yer alan şiirlerinde insan ve hayatın sorgulandığı felsefi şiirler ön plandadır. Bu da yazarın şiir anlayışının zamanla değiştiğini gösterir (İbragim, 2010, s. 1128-1129). İnsan yaşamının ve hayatın sorgulanması, dinin bir anlamlandırma aracı olarak şiire girmesini sağlar. Zira şairin sorularının yanıtları İslam inancındadır. Bu nedenle Abiş’in eserlerinde İslam inancının yansıma biçimi başlı başına bir inceleme konusudur.

2.2. Abiş Kekilbayev’in Şiirlerinde İslam İnancı ve Dinî Unsurlar

Abiş Kekilbayev’in şiirlerinde din teması ve dinî unsurlar önemli bir yere sahiptir. Şair, 1960’lı yıllardaki şiirlerinde dönemin koşullarından ötürü din konusuna çok fazla yer verememiştir. Fakat 1980’li yıllarda Sovyetler Birliği dağılma emareleri göstermeye başlayınca sanatçılar üzerindeki baskı azalmış ve tıpkı diğer şairler gibi Abiş Kekilbayev de daha özgürce yazmaya başlamıştır. Şairin bağımsızlık kazanıldıktan sonra 1999 yılında yayımladığı *Dünye Ğapıl* adlı şiir kitabında din konulu şiirlere yer vermesi bunun göstergesidir.

Abiş Kekilbayev şiir kitabına “Таңғы кәліме / Tangı kelime” yani “Sabah duası” şiiriyle başlar ve “Ақşam duası” anlamına gelen “Түңгі кәліме / Tüngi kelime” şiiriyle bitirir. Kitabın başlangıcında ve sonunda bu şiirlerin yer alması anlamlıdır. Ayrıca şiir kitabının adının “gafil dünya” olması da dikkat çekicidir. Kitabın tamamı, dünya hayatını simgeler ve bu hayat güneşin doğuşuyla başlayıp akşam olunca sona eren bir güne benzetilir. İnsan ömrünü ve yaşamı simgeleyen gün, sabah duasıyla başlarken akşam duasıyla da nihayete erer. Kitabın isminin çağrıştırdığı insanın gaflette olduğu, dünya hayatını doğru anlamlandıramadığı düşüncesi de kitaptaki şiirlerde din izleğinin ön plana çıkacağını haber verir gibidir. İnsan, kendi yaşamını ve dünyayı anlamlandırma ihtiyacı olan bir varlıktır. Din de insanın anlam ihtiyacına cevap veren bir olgudur. Dinlerin ortak mesajı da dünyanın bir imtihan yeri olduğu ve aldanıp gaflete dalan insanların bu hayatı doğru anlamlandıramayarak imtihanı kaybedeceği yönündedir. “Gaflet” sözcüğünün İslam kültüründeki çağrışımı hatırd tutulduğunda, şairin daha kitabın başında anlam arayışına cevap verirken İslam’ı adres göstereceği hissedilir. Hemen ardından gelen “Tangı kelime”, okuyucuda oluşan bu kanaati güçlendirir.

Abiş Kekilbayev, “Tangı kelime” şiirine “euzu besmele” ve “Fatiha Suresi” ile başlar. İslam kültürü etkisinde şekillenen Türk edebiyatlarında bazı ayetlerden iktibas yapmak ya da telmih sanatıyla kimi ayetlerin manasına göndermede bulunmak yaygın bir tutumdur. Fakat bir surenin bütünüyle alınıp şiir mısraları hâlinde baştan sona yazılması alışık olunmayan bir durumdur. Abiş Kekilbayev, Müslümanların Kur’an okumaya başlamadan önce yaptıkları gibi önce euzu çeker, yani kovulmuş Şeytan’dan Allah’a sığınır ve besmele çekerek Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla şiirine başlar. Şiirin ilk yedi dizesini de Fatiha Suresi’nin ayetleri oluşturur. Fatiha kelime anlamı olarak “ilk, başlangıç, açan” demektir. Fatiha Suresi’nin, Kur’an’ın başındaki ilk sure olduğu için bu şekilde isimlendirildiği düşünülür. Müfessirlere göre Fatiha hem Kur’an’ın bir özeti hem de ön sözüdür.

Aynı zamanda içerdiği dua cümleleri nedeniyle bir münacat niteliği de taşır. Bütün bu nedenlerden dolayı Müslümanların hayatında Fatiha Suresi çok önemli bir yer tutar. Hayırlı işlere şeytandan Allah'a sığınarak Allah'ın adıyla ve Fatiha okuyarak başlamak gerekir. Bu açıdan Abiş Kekilbayev'in şiir kitabının başındaki ilk şiirine Fatiha ile başlaması manidardır. Surenin meali göz önünde bulundurulursa şairin, bu sure ile Allah'a hamd ettiği, sırat-ı müstakime yani doğru yola ulaşmayı Allah'tan dilediği ve sapkınların, azaba uğratılmışların yolundan Allah'a sığındığı anlaşılır. Abiş Kekilbayev, sabah duasıyla güne başlarken Allah'ın Fatiha Suresi'nde Müslümanlara öğrettiği şekilde dua etmiş olur. Şiirin devamında Allah'a yakarışını sürdürür:

Ya, şarafatı şalkar muhittay hak Allam,	Ya, şefaati uçsuz derya gibi Hak Allah'ım,
Şapagatıñdı şaşıp tursıñ tagı aldan.	Şefaatinı saçıp durursun yine önümüzden.
Qıyamettiñ qıl köpirinen ötpék üşin sürinbey,	Kıyametin kıl köprüsünden geçmek için sürünmeden,
Jerde beynet şegip bağığa jaralğam.	Dünyada mihnet çekip yaşamaya geldim.
Atar tañıñdı nur didarın dep umsinıp,	Atmaktaki tanını nur didârın diye kabul edip,
Şırayımdı şığısqqa burıp,	Yüzümü Şark'a dönüp,
Peyilimdi peyişke tüzep,	Niyetimi Cennet'e tutup,
Jan-tenimmen yetip bağam qulşılıq.	Can-tenim ile ediyorum kulluk.
(Söylemez vd., 2021, s. 37).	

Bu dizelerde Allah'ın rahmetinin sonsuz olduğunu ve bu rahmetin sürekli yeryüzüne insanlığa saçıldığı ifade edilir. Rahmetin yeryüzüne saçılması, Allah'ın rahmetinin insan hayatında sürekli tecelli etmesi olarak anlaşılabilir. Şair, sırat köprüsünün "kıldan ince kılıçtan keskin" olduğu inancına gönderme yapar ve köprüyü "sürünmeden geçip" cennete gidebilmek için dünyadaki sıkıntılara katlandığını söyler. İslam inancına göre dünya hayatı bir imtihandır. Bu dünyada sıkıntılara sabredenler ahirette bunun karşılığında cennet ödülünü alacaktır. Şairin mihnet çekmeyi kabullenmesi, hayatın zorluklarına karşı mücadele gücünü dinî inançlarından aldığını gösterir. Başka bir ifadeyle "bunca sıkıntı ve acının olduğu bir dünyada yaşamının anlamı nedir?" sorusuna şair İslami bir bakış açısıyla cevap vermiş olur. "Kıyametin kıl köprüsünden geçmek için dünyada sıkıntı çekip yaşamaya geldiğini" söyleyen Abiş, aynı zamanda bu dünyada yaşama amacını da açıklamış olur. "Atmaktaki tanını nur didârın diye kabul edip" dizesi, yeryüzünü aydınlatan güneşin ilk ışıklarının Allah'ın nuru olduğunu gösterir. Şair, canı ve teniyle Allah'a kulluk ettiğini söyleyerek kulluğun hem bedenle hem de ruhla yapıldığını ifade eder. Cennete ulaşabilmek için ruh-beden bütünlüğü sağlayarak Allah'a kulluk etmek gerekir. Buradan bedenle yapılan ibadetlerin insanın manevi hayatına katkı sunması gerektiğini de anlamak mümkündür.

Şiirin devamında Abiş, sabah uyandığında yaptığı ilk işin Allah'a dua etmek olduğunu söyler:

Orazamdı aşpay, otbasımdı körmey,	Ağzıma bir şey koymadan, ailemi görmeden,
Öziñe tiktep жүzimdi,	Sana döndüm yüzümü.
Kölkildegen kökjiyekke de salmay turmın	Kat kat açılmakta olan ufka da çevirmem
közimdi.	gözümü.
Agayınmen de amandaspay,	Akrabalarla da selamlaşmadan,
Kökirektegi uvız sezimdi,	Gönlümdeki saf duyguyu,
Kökeyde adal sözimdi	Aklımdan geçen doğru sözümü
Bárin-bárin bağıstadıñ öziñe –	Bütün hepsini bağışladım sana-
Kölgirlik joq köñilimde –	Hilekârlık yok gönlümde-
Köziñ tússe közime	Gözün düşse gözüme.
(2021, s. 37).	

Şair daha kahvaltı yapmadan, ailesine günaydın bile demeden Allah’a yönelmiştir. Dua ederken yüreğinden geçen saf duyguları dile getirdiğini ve doğruyu söylediğini belirtir. Burada gönül ve akıl insanı hayatta yönlendiren anahtar kelimeler olarak dikkat çeker. İnsan akılla düşünür, gönlüyle hisseder. Saflık ve temizlik, duyguların samimiyetiyle ilgilidir. Şair burada Allah’a samimiyetle yöneldiğini belirtir. Fakat bir Müslüman sadece duygularıyla hareket edemez. Aklını kullanmak ve düşünmek durumundadır. Bu noktada aklın nasıl kullanılacağı önem kazanır. Doğruluk üzere yaşamak, akli iyi ve güzel işler için çalıştırmakla olur. Allah’ın rahmet tecellilerine mazhar olmak için duygu ve düşüncelerin saflık ve doğruluk üzere olması gerekir. Abış, bütün duygu ve düşüncelerini, başka bir ifadeyle bütün benliğini hile ve riya katmadan, dürüstçe Allah’a arz ettiğini söyler. Burada “Gözün düşse gözüme” ifadesiyle Allah’ın onun yakarışını dikkate alması, ona olumlu cevap vermesi ve rahmetiyle muamele etmesi anlatılmak istenir.

Buraya kadar Tanrı ile insan arasında bireysel bir kulluk ilişkisi üzerinden ilerleyen şiir bir anda Kazak halkının da dâhil olduğu toplumsal bir boyut kazanır:

Atar tañıñnıñ şarapatın	Atmaktaki tanının merhametini
Aldımen mınav jerge ber,	Evvela bu yere ver,
Tamuqtıñ sorın tarihta tartıp,	Cehennem azabını tarih boyunca çekmiş,
Tarıqqan beybah, yelge ber.	Çilekeş bîbaht zavallı halkıma ver.
Albastı alıp alqıman,	Şeytan tutmuş boğazından,
Tajalğa tenin taptatıp,	Deccal’e tenini ezdirip,
Arsası şığıp,	Kup kuru olup,
Borşası qalğan,	Sirken otu kalan,
Bozı otalıp,	Sorguç otu tükenip,
Botqası şıqqan,	Bataklığa dönen,
Borsıp bitken belge ber.	Kokuşup biten bele ver.
(2021, s. 37-38).	

Şair burada tan vaktinin aydınlığı şeklinde tecelli eden Allah'ın merhametinin Kazak halkına da ulaşmasını ister. Zira Kazak halkı, Abiş'in ifadesiyle "Cehennemin azabını tarih boyunca çekmiş, çilekeş bîbaht zavallı" bir halktır. Burada şairin Kazakların tarih boyunca yaşadığı işgal ve zulümlere işaret ettiği açıktır. Özellikle Çarlık Rusya'sı ile başlayan sonrasında Sovyetler Birliği ile devam eden işgal süreci Kazaklara büyük acılar çektirmiştir.

Abiş, "eğer koruyacaksan" bizleri "şefkatine, şefaatine, merhametine yönelen bizleri kendi doğru yoluna yönlendir, düşmanın peşine takma, Şeytan'a ezdirme, kötülüğün batağına düşürme" diyerek sözünü bitirir:

Şerüv körmey şetinep bitken şepti aya,	Asker görmeden ölüp giden siperi koru,
Serpilmey jatıp, setinep bitken septe aya,	Rahat etmeden, dağılıp giden mal mülkümü koru,
Ketkendi qoyıp,	Gideni koyup,
Ötkendi qoyıp,	Geçmişini koyup,
Öşkendi qoyıp,	Sönüp gideni koyup,
Qolda qalğan bardı aya,	Elde kalan varlığı koru,
Aldan toşqan armandı aya,	Önümüzden çıkan hayali koru,
Áli öşpegen ardı aya!	Hâlâ sönmeyen onuru koru!
Ayasañ, Alla! –	Koruyacaksan, Allah! -
(2021, s. 38).	

Şiirin son dizelerinde Fatiha Suresi bütün ayetleri ile tekrar edilir. Böylece şiirin hem başında hem de sonunda Fatiha okunmuş ve dua edilmiş olur.

Abiş Kekilbayev "Тәубе Жыры / Tövbe jırı" (Tövbe duası) isimli şiirinde, insanın kendiyle hesaplaşması ve iç sorgulamaya girişmesi gibi evrensel bir konuyu İslâm inancıyla ilişkilendirerek ele alır. Tövbe, İslâm inancının önemli kavramlarından. Kur'an'da "Tevbe Suresi" isimli bir sure olması, Allah'ın güzel isimleri olan Esmâü'l-Hüsna içerisindeki doksan dokuz isminden birisinin "tövbeleri çokça kabul eden" manasına gelen "et-Tevvâb" olması ve Hz. Muhammed'in çokça tövbe etmeyi teşvik etmesi, günahlardan pişmanlık duyup af dileme anlamındaki tövbenin önemini ortaya koyar. Abiş, tövbe duası ederek dinî hassasiyetini gösterir ve hatalarından dolayı Allah'tan af diler.

Adağay da budağay,	Bir öyle bir böyle,
Aynalayıp dünya-ay!	Döneyim Dünya-Ay!
Adam netken qomağay	İnsan ne kadar da doyumsuz
Tirşiliqtin sıyın-ay!	Hayatın hediyelerine-ay!
(2021, s. 145).	

Şair, şiirin ilk dördlüğünde insanın kusurlarından birisi olarak doyumsuzluğu zikreder. Tövbe duasına insanın doyumsuzluğunu vurgulayarak başlaması, şairin bunu tövbe edilmesi gereken bir günah olarak görmesindendir. Hayat, Allah'ın birer lütfu olarak insana hediyeler sunmaktadır. İnsanın bu hediyeler karşısında şükretmesi gerekse de çoğu insan doyumsuz olduğu için sahip olduklarının kıymetini bilmez ve Allah'a karşı nankörlük eder.

Modern insan kapitalist sistemde sürekli daha fazla kazanmak için çalışır ve doyumsuzluk insanın karakter özelliği hâline gelir. Bu da sosyal adaletsizliğin ortaya çıkmasına yol açar. Şiirin devamına insanın diğer kusurları sayılır:

Adam netken nıapsız	İnsan ne kadar da kanaatsiz, insafsız
Qızığına tirliqtin?	İşinin, hayatının ilginçliğine?
Iri bar ma usaksız?	Küçük olmadan büyük olur mu hiç?
Usaqqa bola dürliktim.	Küçüğe olur acelem.
(2021, s. 145).	

Bu dizelerde insanın kanaatsiz, insafsız ve aceleci olduğu belirtilir. Oysa Allah insanlardan kanaatkâr ve merhametli olmalarını ister. İnsanın aceleci bir fitrata sahip olması Kur'an'da da belirtilen bir husustur. Nisa Suresi'nin on birinci ayetinde Allah, "İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!" diyerek insan fitratında yer alan acelecilik özelliğinin kontrol altına alınması gerektiğini söyler. İnsan kendisi için neyin hayır neyin şer olduğunu tam olarak bilemez. Bir olay ve durum karşısında aceleci davranarak hemen hüküm verir ve çoğu zaman da hata yapar. Bu nedenle acelecilik de tıpkı kanaatsiz olma ve insafsızlık gibi tövbe edilmesi gereken bir özelliktir.

Şiirin devamın insanın isyankâr olması eleştirilir:

Dürliqtim de tapsıñdım	Acele ettim de biliyor gibi konuştum
Şap bererdey tenirge.	İsyan eder gibi Tanrı'ya.
Elim jetpey ömirge,	İsyan ettim de şart koştum,
Дүрліктім де тапсындым	Gücümün yetmediği hayata.
(2021, s. 145).	

Bu dizelerden insanın başına gelen olumsuzluklar karşısında isyan etmesine neden olanın acelecilik olduğu anlaşılır. İnsan, bir musibetle karşılaşınca bunun ardında bir hikmet aramaz, o an yaşananlardan hareketle aceleyle her şeyin kötü olduğuna, kendisinin haksızlığa uğradığına hükmeder ve Allah'a isyan eder. Oysa isyan etmek, bir manada Tanrı'ya, kadere, hayata meydan okumaktır ama insanın gücü hayata yetmez. İnsan isyan ederek hayatını değiştiremez. Yapılması gereken Allah'tan yardım isteyerek hayat mücadelesine devam etmektir.

Şiirin sonunda Abiş, hayatta yenmenin de yenilmenin de olduğunu, ama kulun çaba ve mücadelesinin asla boşa gitmeyeceğini veciz bir dille ifade eder:

Ömir nege toqtasın,	Hayat niçin son bulsun,
Avresine bola pendenin?!	Çabası boşuna olsun kulun?
Pendelikten tenir saktasın	Esir olmaktan Tanrı korusun,
Jenilgenim – jengenim...	Yenilenim-yenenim...
(2021, s. 145).	

Bu dizelerde önemli olanın dünya hayatında her zaman kazanmak değil, Allah'ın belirlediği değer ölçütleri içerisinde mücadele etmek olduğu anlatılır. Önemli olan İslam'ın değerlerini benimseyerek ilkeli bir şekilde yaşamak ve iyi bir kul olmaktır. Bu yolda insan zaman zaman tökezleyebilir, hatta yaşamın zorluklarını aşamayıp kimi zaman mağlup olabilir. Ama ilahi değerler gözetilerek kulluk bilinci üzerine inşa edilen bir hayatta netice ne olursa olsun insanın emeği, çabası boşa gitmeyecektir. Burada şairin “Esir olmaktan Tanrı korusun” ifadesine dikkat çekmek gerekir. Buradaki esaret kavramı hem bireysel düzlemde hem de bir milletin kaderi açısından değerlendirilebilir. Konuya bireysel açıdan bakılacak olursa İslam inancı, insanların sadece Allah'a kul olmasını ister. Bu nedenle bir tür esaret anlamına gelen kula kulluk etmek günahıdır. İnsanları köleleştirmek de insan onuruna yakışmayan bir uygulamadır. Bugün geleneksel anlamda kölelik bitmiş olsa da vahşi kapitalizm insanı ücretli bir köle hâline getirmiş ve modernizmin bireyi kutsayıcı değerler sistemi, insanları kendi nefislerinin esiri yapmıştır. Modern insanın bu sorununa cevap verecek olan da İslami değerlerdir. Bu nedenle Abiş, her türlü esaretten Allah'a sığınmaktadır. Konuya millî açıdan bakılacak olursa Kazakistan'ın asırlar boyunca Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği esareti altında yaşamasının şairi bu konuda hassaslaştırdığını söylemek mümkündür. Şair yalnızca kendi için değil milleti için de esaretten korkar ve Allah'tan yardım diler.

“Tövbe duası” şiirinde şair her ne kadar birinci tekil şahıs kipi kullanarak konuşsa da anlatılmak istenen bütün insanlığın düştüğü hatalar ve bunların Allah karşısında itirafıdır. Şair kendi hayatındaki bireysel müşahhas günahlarından tövbe etmez, aksine nimetlerin kıymetini bilememe, insafsızlık, acelecilik, bilgisizce konuşma gibi insan fitratında bulunan genel hata ve eksikliklerden bahseder. Böylece bütün insanlığı özeleştiriyeye davet eder. Zira Abiş, şiirde her ne kadar Allah'a tövbe etse de asıl hitap ettiği ve tövbeye çağırdığı okuyucu kitlesi başta Kazak halkı olmak üzere tüm insanlıktır.

Şairin dinî şiirlerinden biri de *Dünye Ğapıl* kitabındaki “Түңгі кәліме / Tüñgi kelime” (Akşam duası) şiiridir. Akşam güneş batıp karanlık çöktüğünde şair tekrar Allah'a dua eder ve önceki şiirlerinde olduğu gibi tövbe ve kanaat kavramları üzerinde durur. Karanlık, yalanı örtmüştür, öyleyse tövbe edip hakikate yönelmek gerekir. Abiş'e göre geçmiş artık geride kalmıştır ve eskiden yaşananlar için hayıflanmanın bir manası yoktur:

Jarıq öşti – qarañğı kömdi jalğandı,	Işık söndü – karanlık gömdü yalanı
Tavbeña kel – umıt qıyal, armandı.	Tövbene gel – unut hayali, rüyayı.
Eniñdi tıy köyköylegen zarlandı,	Şarkını yasaklayan şikâyet etti,
Ökine bermey kökseп ötken-ketkendi,	Pişmanlık duyma özleyip geçip gideni,
Qanağat qıl qalgandı.	Kanaat et kalana.
(2021, s. 188).	

Abiş, Kazak halkına dua etmeyi de ihmal etmez. Kazak halkı çok azap çekmiş ama sabrederek bütün sıkıntılara katlanmıştır. Şair, bu sabrın karşılığında halkının Allah'ın merhametine nail olmasını ister:

Karağaysın şarapattı oñ köziñmen	Bakarsın merhametle gönül gözünle,
Kasireti askan kaska mañday Kazakka,	Kederi aşmış açık alınlı Kazak'a,

Köteri bop köndigip alıp azapka (2021, s. 188).	Sabırlı olup katlanıp azaba,
--	------------------------------

Abiş, şiirin devamında özgürlüğünün peşinden koşmayanların utanç içinde kalacaklarını söyler ve halkına akılsız insanların ve boş konuşanların sözlerine kanmaması, kendisini ilah gibi gören küstahlara tapınmaması konusuna uyarı yapar. Zira İslam'ın tevhit ilkesi, yalnızca Allah'a kul olmayı ve dünyevi şahsiyetleri ilahlaştırmamayı emreder. Bu da kulun başkasına kulluk etmeyerek mutlak özgürlüğe kavuşması anlamına gelir:

Könşimey jatkan köñili bostan azatka, Uşırata körme maskara men mazakka, Sappastardın sözine yertip sabıltpa, Tantıktarğa yeritip, Avmeserlerge tabıntpa (2021, s. 188).	Razı olmayan gönlü hürriyete özgürlüğe, Uğratır görünür utanca ve ayıba, Akılsızların sözüne inanıp yanılma, Gevezelere kanıp, Küstahlara tapınma,
---	--

Şair, ölümden korkmadığını söyler ve Yaradan'a tövbe eder:

Korkpaymın ölümnen. Tevbe, tevbe, ya tobam! Tevbe, tevbe, jasagan! (2021, s. 189).	Korkmuyorum ölümden. Tövbe et, tövbe et ey tövbekâr! Tövbe, tövbe, yaratan!
---	---

Abiş, tövbe ettikten sonra halkının ayağa kalkarak tam anlamıyla özgür olmasını, vatanının esenlikte olmasını Allah'tan diler ve ancak milleti selamette olursa kendisinin de gerçek anlamda özgür olacağını söyler. Burada kendi nefsini kurtarmanın peşine düşmeyen, bütün milletin selameti için ıstırap çeken Müslüman bir şairin iniltisi hissedilir:

Tursa bekem tuğan jer, Bolsa yesen tuğan yel, Kalsa bütün tuyağım,- Tursa tügel bosağam,- Osı ğana özinnen Jalbarınıp surarım, Kudireti mol qudayım! (2021, s. 189).	Ayağa kalksa sağlamca doğduğum yer, Olsa esen doğduğum el, Kalsa bugün toynağım- Ayağa kalksa tam özgür olurum- O da kendisinden Yalvarıp sorarım. Kudreti bol Tanrım!
---	--

Şair, şiirin sonunda Besmele çekerek İhlas, Felak ve Nas surelerini okur. Şiirde her üç surenin Arapça tam metnine yer verilmiştir. Bu üç sure Mushaf'ta da peş peşe gelmektedir. İhlas Suresi, Allah'ın birliğini, ezeli olduğunu ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını anlatır. Felak ve Nas surelerinde ise insanların ve cinlerin fitne ve şerlerinden Allah'a sığınma duası vardır.

Şair bunları söyleyerek önce Allah'ın sonsuz kudret sahibi olduğunu kabullenmiş sonra da her türlü fitne ve kötülükten Allah'a sığınmıştır. Abiş Kekilbayev, Kur'an'ın bitimindeki son üç sure ile şiir kitabına son vermiştir.

Sonuç ve Öneriler

Abiş Kekilbayev, yazı hayatına şiirle başlamış olsa da daha çok roman ve hikâyeleriyle ön plana çıkmış bir sanatçıdır. Fakat 1999 yılında yeniden şiir kitabı çıkarması, Abiş'in şiirden hiçbir zaman tamamen kopmadığını gösterir. Kazak edebiyatı araştırmacıları onun daha çok nesir türündeki eserleriyle ilgilendiklerinden sanatçının şair yönü gölgede kalmıştır. Fakat Abiş'in şiirleri inceleme konusu olmaya değer önemli malzemeler içerir. Bunların başında da din konusu gelir. Abiş Kekilbayev, her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde yazı hayatına atılmış olsa da bağımsızlığın kazanılmasından sonra da yazma ve dinî konulara yer verme imkânı bulmuş bir sanatçıdır.

Abiş'in dinî konulu şiirlerinde belli kavramların öne çıktığı görülür. Bunlar dua, tövbe, kanaat, sabır ve kulluktur. Şairin Allah'ın sonsuz kudretine ve merhametine sürekli vurgu yaptığı, dua vasıtasıyla Allah ile iletişim kurmaya çalıştığı ve samimiyetle dua ettiği görülür. Tövbe, Abiş'in şiirlerinde insanın hem Allah'tan af dilemesi hem de özeleştiri yaparak kendine çeki düzen vermesi için en sık vurgulanan kavramdır. Bunu kanaat ve sabır kavramları takip eder. Şair, kanaatsizliğin ve aceleciliğin insanın hata yapmasına neden olduğunu ısrarla vurgular. Kanaat etmemek, Allah'a şükretmemeye, sabrı terk etmek ise isyan etmeye neden olur. Abiş'e göre hayatta yenmek de yenilmek de vardır. Önemli olan mücadele etmek ve mücadele esnasında İslami değerlerden uzaklaşmamaktır.

Abiş, şiirlerinde din konusuna yer verirken yalnızca dua ve kulluktan bahsetmez. Halkın geçmişte yaşadıklarından dolayı ıstırap çeker ve hâlihazırdaki konumunun daha da iyi olmasını diler. Bu nedenle şiirini didaktik bir tarzda halkına nasihat vermek için kullanır. Allah'a tövbe edilen hatalar aynı zamanda bütün halkın hatalarıdır. Şair yalnızca kendisi için değil, milleti için de dua eder. Bu nedenle Abiş'in şiirlerinde din yalnızca bireysel düzlemde mistik bir tecrübeden ibaret değildir. O, dini hayattan, toplumdan ve tarihten koparmaz. Mehmet Akif'in yaptığı gibi dini cemiyetin içine sokmaya çalışır. Belki onun şiirlerinde Akif'te olduğu gibi ayrıntılı toplum manzaraları yoktur. Ama toplumun dertleri ve geleceği her zaman Abiş'in yüreğindedir ve Allah'a dua ederken onları hiç unutmaz. Halkı için çektiği ıstırapı dizelerinde hissettirir. Zaman zaman bağımsızlığın önemine de vurgu yapar. Belli hataları tekrar etmemesi için halkını uyarır. Bu nedenle Abiş'in dua mahiyetindeki şiirlerinde bazen Allah ile konuşmasına ara verip halkıyla konuştuğu izlenimi uyanır. Didaktik tutumun onun şiirlerindeki estetik yönü nasıl etkilediği ayrı bir tartışma konusudur. Neticede Abiş, uzun süre Sovyetler Birliği'nin baskısı altında din karşıtı propagandaya maruz kalmış bir halka dinî değerleri hatırlatır ve onlara tövbe çağrısında bulunur. Bu çağrı, yüzyıllar önce Ahmed Yesevî'nin çağrısına muhatap olmuş bir coğrafyanın Sovyet tahribatına uğramış kültürel belleğine yöneliktir ve bir hatırlatma işlevi görür. Abiş'in şiirleri, gelenekten beslenmekle birlikte modern Kazak şiirinde din konusunun yeniden gündeme getirilmesi bakımından önem taşır.

Kaynaklar

- Abdeshov, T. (2015). *Kazak halkının din algısı ve din eğitimi beklentileri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Barth, R. (2003). Şiir ve din. *Dinbilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 224-227.

- Bilir-Kocatürk, H. Ö. (2016). *Abiş Kekilbayev hayatı, edebî kişiliği, seçilmiş hikâyeleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Hitchins, K. (2022). “Kazaklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (25. cilt), <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazaklar#1>
- İbragim, D. (2010). Modern Kazak edebiyatının temsilcisi Abiş Kekilbayev’in hayatı ve eserleri üzerine. *Turkish Studies*, 5(2), 1121-1145.
- Kılıçoğlu, M. E. (2021). 18.-20. yüzyıllar arasında Kazak bozkırında dinî uyanış. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (18), 115-125.
- Koçyiğit, F. E. (2024). Kof adamlardan kül adamlara: T. S. Eliot ve Edip Cansever’in iki şiirinde modern insanın düşüşü. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 5(3), 282-292.
- Kudaibergenov, B. (2019). *Bolşevik ihtilali öncesi Kazakistan’da dini durum (1850-1917)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Okçu, Y. ve Dinç, A. (2019). Kazak şair Mağcan Cumabayev’in şiirleri üzerine tematik analiz. *ASOS Journal*, 7(95), 475-476.
- Orda, G. (2019). Abiş Kekilbaev şığarmalarındaki ruhani qunduluqtar. *Halıq jazushysy, memleket jäne qoğam qayratkeri, KR enbek eri Ğ. Kekilbayulınuñ 80 jıldıǵına arnalǵan adebiet jane öner qayratkerleri halıqaralıq kongresiniñ materialdary*. Aktav.
- Piräli, G. J. (2019). Qazaq adebietindegi abiş alemi. *Halıq jazushysy, memleket jäne qoğam qayratkeri, KR enbek eri Ğ. Kekilbayulınuñ 80 jıldıǵına arnalǵan adebiet jane öner qayratkerleri halıqaralıq kongresiniñ materialdary*. Aktav.
- Santayana, G. (30 Ekim 2023). “The Works of George Santayana”. www.iupui.edu/~santedit/sant/
- Söylemez, O., Ömeroğlu, Y., Uzakbaykızı Güzel, S. ve Yıldız, S. (2021). *Kazakların yüzakı: Abiş Kekilbayulı-şiir dünyası ve çözümlemeli örnekler*. Bengü.
- Söylemez, O. ve Ateş, Ö. F. (2023). Modernleşmenin eşiğinde Müslüman şair olmak: Mehmet Âkif ve Abay Kunanbayev örneği. M. Güneş, B. Güngör ve S. Toksöz (Ed.), *Mehmet Akif 150 Yaşında-İstiklal Şairine Saygı* içinde (s. 65-82). Paradigma Akademi.
- Şengün, A. (2022). *Edebiyat ve ideoloji: 1917 sonrası Sovyet edebiyatında kimlik yozlaşması - Kazak edebiyatı örneği-*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Ünal, V. (2010). İslam’da ibadetlerin sosyal fonksiyonu. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 14(1), 355-370.

Extended Abstract

Throughout human history, poetry has served as one of the most enduring aesthetic forms through which religious emotions, metaphysical concerns, and spiritual experiences are expressed. As a genre grounded in imagery, concision, and emotional resonance, poetry provides an effective medium for articulating aspects of belief that transcend rational explanation. The widespread assumption in numerous cultures that poetic inspiration originates from a divine or transcendent source has further contributed to the longstanding connection between poetry and religion. However, the relationship between poetry and religion extends beyond the mystical or

lyrical articulation of individual spiritual experience. Religion also functions as a social phenomenon; once integrated with a community's customs, collective memory, and cultural practices, it assumes a public and communal dimension, which is often reflected in folk poetry. In Turkic literary traditions, this synthesis of belief and culture has given rise to didactic forms that transmit moral values and collective wisdom. Historically, Turkish communities have blended their religious beliefs with artistic expression, producing a rich corpus of devotional, mystical, and ethical poetry.

Kazakh culture exemplifies this synthesis. As a society that adopted Islam relatively late compared to other Turkic groups, the Kazakhs developed a form of “folk Islam” shaped by pre-Islamic beliefs, nomadic traditions, and local customs. This syncretic religious understanding was articulated through oral poetic forms, including epics, hikmets, and lyrical folk songs. With the Russian expansion into the Kazakh steppe in the nineteenth century, the region encountered modern written literary forms. Poets of the early twentieth century began to convey religious sentiments in modern verse. However, following the establishment of Soviet rule in 1920, aggressive secularization policies severely restricted religious expression in literature. For several decades, religious themes remained marginalized or were treated negatively, in accordance with the ideological demands of socialist realism.

The political climate after Stalin's death introduced a period of relative cultural relaxation. Although Soviet ideological control continued, writers experienced greater flexibility, enabling some reintroduction of national, cultural, and ethical themes. After Kazakhstan gained independence in 1991, literary production experienced a significant transformation. The dismantling of Soviet ideological constraints allowed poets and writers to revisit themes previously suppressed, including national identity, spirituality, and religious consciousness. Many poets perceived the Soviet period as one in which cultural and spiritual values had been eroded, and thus they turned to religious imagery and discourse as tools of cultural restoration. Within this context, religious poetry frequently adopted a didactic rather than purely mystical tone, addressing the moral, social, and spiritual needs of the nation.

Abish Kekilbayev, one of Kazakhstan's most influential intellectuals, emerged as a noteworthy figure within this reorientation. Although primarily recognized for his contributions to prose and public intellectual life, Kekilbayev began his literary career with poetry in the 1960s, a time when religious themes could appear only indirectly due to Soviet ideological oversight. His early poetic works contain philosophical reflections on human existence, moral responsibility, and individual consciousness. However, in the post-independence period, Kekilbayev was able to engage with religious content more explicitly. His 1999 poetry collection *Dünye Ğapıl* (The Heedless World) includes several poems in which Islamic concepts—such as prayer, repentance, patience, contentment, and servitude—are central. These poems reflect not only individual piety but also broader social concerns shaped by Kazakhstan's historical experiences.

This study examines how Islamic belief is represented in Kekilbayev's poetry and evaluates his poetic worldview within the framework of Kazakhstan's socio-cultural transformation before and after independence. The article first outlines key theoretical discussions concerning the relationship between poetry and religion, emphasizing poetry's dual capacity to convey individual spiritual experience and to serve as a medium for collective ethical instruction. This theoretical overview is then situated within the historical trajectory of Islam in Kazakhstan, tracing its evolution from early contact in the medieval period to its systematic suppression under Soviet

rule. Understanding this context is essential, as the cultural rupture caused by Soviet atheistic policies profoundly shaped literary production and the ways in which religious themes could be expressed.

Following this contextual groundwork, the article turns to an analysis of the interaction between post-independence socio-cultural change and religious literature, focusing on Kekilbayev as a representative case. The study employs a text-centered analytical approach, closely reading selected poems to identify the religious concepts invoked and the functions they serve. The analysis demonstrates that Kekilbayev's religious poems do not primarily aim to depict mystical union or to explore esoteric theological concerns. Instead, they articulate a form of ethical religiosity that emphasizes social responsibility, moral clarity, and collective introspection. His recurrent use of dua (supplication), tawba (repentance), sabır (patience), and qanaat (contentment) underscores Islam's practical and moral dimensions rather than its metaphysical doctrines.

Moreover, Kekilbayev often situates religious sentiment within broader historical narratives, invoking the suffering of the Kazakh people under colonial and Soviet oppression. In doing so, he positions religion as a source of collective resilience and a framework for interpreting national history. His poems adopt a didactic tone, offering guidance to the public and encouraging a return to traditional values and ethical conduct. This pragmatic orientation aligns his work with the Turkic hikmet tradition—exemplified by figures such as Ahmed Yesevi—rather than with the classical Sufi aesthetic. The hikmet tradition emphasizes moral instruction and communal well-being, characteristics that resonate strongly in Kekilbayev's oeuvre.

In conclusion, the findings of this study indicate that Abish Kekilbayev integrates Islamic concepts into his poetry not merely as expressions of personal faith but as tools for social reflection and cultural restoration. His poetic voice bridges Kazakhstan's spiritual heritage and its post-Soviet search for identity, positioning religion as an essential constituent of both individual consciousness and collective memory. By analyzing his religious poems within their historical and socio-cultural context, the article highlights Kekilbayev's contribution to the re-emergence of religious discourse in modern Kazakh literature and situates his work within the enduring legacy of the Turkic hikmet tradition.

